

بررسی ابعاد و مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی جمهوری اسلامی ایران در اندیشه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای^۱

محمدصادق ترابزاده جهرمی*

سید علیرضا سجادیه**

مصطفی سمیعی‌نسب***

چکیده

جمهوری اسلامی در حوزه‌های اقتصادی با مسائل یا مفاهیمی مواجه است که به هیچ عنوان تاکنون چه در عرصه نظر و چه در عرصه عمل و تجارب بشری مشابه و مابه ازای واقعی نداشته است. بنابراین خود انقلاب اسلامی مکلف به نوآوری و ابتکار و نظریه‌پردازی و الگوسازی در این عرصه‌های جدید اقتصادی است. یکی از این مفاهیم، «اقتصاد مقاومتی» است. حوزه موضوعی اقتصاد مقاومتی که توسط مقام معظم رهبری طرح گردیده، بسیار گسترده است. براین اساس در تبیین حوزه اقتصاد مقاومتی ابتدا نیاز است ابعاد موضوع شناسایی و موضوعات مختلف به لحاظ اهمیت طبقه‌بندی شوند. این سطح از کار به اصطلاح تدوین نقشه مهندسی اقتصاد مقاومتی خوانده می‌شود. این تحقیق تلاش کرده است با تحلیل سخنان رهبری معظم و با بهره‌گیری از روش نظریه‌پردازی داده‌بنیاد، مدل مفهومی سخنان ایشان پیرامون ابعاد، ویژگی‌ها و الزامات اقتصاد مقاومتی را استخراج کند.

واژگان کلیدی

اقتصاد مقاومتی، آیت‌الله خامنه‌ای، تحریم اقتصادی، اقتصاد ملی.

۱. این مقاله برگرفته از پروژه‌ای با همین نام و با حمایت مالی کمیسیون اسلامی مجمع تشخیص مصلحت نظام، تدوین شده است.

** دانشجوی کارشناسی ارشد معارف اسلامی و مدیریت دولتی و سیاستگذاری عمومی.

torabzadeh1404@gmail.com

*** دانشجوی کارشناسی ارشد معارف اسلامی و مدیریت دولتی و سیاستگذاری عمومی.

ar.sajadieh@gmail.com

samieenasab@gmail.com

عضو هیئت علمی دانشگاه امام صادق (ع).

تاریخ پذیرش: ۹۱/۱۰/۲۴

تاریخ دریافت: ۹۱/۷/۲۸

مقدمه

بررسی اندیشه‌های رهبری انقلاب اسلامی در حوزه سیستم صحیح اقتصادی تنها راه موجود برای پرهیز از خطر بالقوه ابهام در صحت و سقم سیاست‌گذاری‌های اقتصادی است و لذا مطالعات و بررسی‌های حول اندیشه‌های ایشان در مقطع کنونی نه تنها از اهمیت علمی ویژه‌ای برخوردار است، بلکه رسالتی تاریخی است که بر عهده کارشناسان و محققان کشور قرار گرفته است.

از سویی اجرای منویات و اوامر ولی فقیه که واجب شرعی است مستلزم فهم صحیح اوامر و نواهی و درک مبانی و چارچوب‌های اندیشه‌ای رهبری انقلاب اسلامی است و از سوی دیگر تلاش برای ماندگاری و دوام تأثیر این اندیشه، منوط به واکاوی مؤلفه‌ها و چارچوب‌های آن است که در این پژوهش در پی آن هستیم. تحلیل محتوای یک اندیشه، قوام آن را مشخص و تأسی به آن را برای پیروان آن اندیشه ممکن می‌سازد. فهم نظام فکری مقام معظم رهبری، نیازمند دستیابی به نظام مفاهیم حاکم بر سخنان ایشان و استنباط از آن است که در این پژوهش تدوین این نظام مفاهیم در حوزه اقتصاد مقاومتی پیگیری می‌شود. از سوی دیگر دسته‌بندی منتج از نظام مفاهیم مذکور، زمینه برقراری ارتباط بهتر محققان و برنامه‌ریزان کشور با بیانات ولی فقیه را محقق و با نظامی منسجم این ارتباط را به نتایج مورد انتظار رهنمون می‌شود.

قالب‌هایی که از آن طریق سیاست‌های مدنظر ولی فقیه تبیین می‌شوند، دو نوع «نهادی و ساختاری» و «رسانه‌ای» را شامل می‌شوند. در نوع اول، سیاست‌ها در قالب رسمی و با عناوینی چون: سیاست‌های کلی نظام، پس از تصویب در مجمع تشخیص مصلحت نظام و تأیید رهبری ابلاغ می‌شوند؛ و در نوع دوم، تمامی بیانات و دستورات ولی فقیه در سخنرانی‌ها و دیدارها به شکل شفاهی و مکتوب، محتوی سیاست‌هایی است که عموماً گستره‌ای فراتر از نوع اول را در بر می‌گیرند.

واکاوی و طراحی نظام مفاهیم اندیشه‌ای مقام معظم رهبری اولاً فهم منویات ایشان را سهل‌تر می‌کند، ثانیاً امکان طراحی نظام اندیشه‌ای ایشان را برای اجرا و تحقق اندیشه‌ها فراهم می‌آورد و ثالثاً امکان آشنایی اندیشمندان با چارچوب‌های اندیشه‌ای و استفاده مدیران و برنامه‌ریزان از مؤلفه‌های اصلی اندیشه ایشان را فراهم می‌کند.

ظهور انقلاب اسلامی ایران در فضای سیاسی و علمی عصر کنونی، معادلات جدیدی را در این عرصه‌ها رقم زده است. معادلاتی که هر روز ابعاد و پیچیدگی‌های خاصی را بروز می‌دهد. طبعاً نیروهای معارض با چنین دیدگاهی به همه طرق ممکن سعی در نابودی و محو چنین منظری به جهان و انسان دارند و در این راه از هیچ برنامه‌ای غافل نخواهند بود.

پس از طی کردن دوران مقابله سخت جمهوری اسلامی با جبهه کفر، به منظور بقای سیاسی و فکری خویش که دستاوردی چون دفاع مقدس را به همراه داشت، عرصه تقابل به فضاهای نرم و هوشمند رسیده

است. البته از ابتدا نیز این نوع از جنگ وجود داشته لیکن شدت و حجم آن گسترش یافته است. حوزه‌ها و فضاهای گوناگون علمی، اقتصادی و سیاسی شاهد این تقابل بوده و هستند اما در سالیان اخیر و با شکست اکثر تهاجمات دشمن در عرصه‌های مختلف، تحریم‌های شدیدتر اقتصادی و محدودیت‌های کسب و کار داخلی و ارتباطات خارجی در دستور کار قرار گرفته است. مجموعه شرایط پیش آمده برای کشور که نظیری برای آن در عرصه بین‌المللی و نظری اقتصاد نمی‌توان یافت، باعث شد که رهبر انقلاب اسلامی ادبیات و عرصه جدیدی را برای استمرار و اقتدار ملی و اقتصادی کشور ترسیم کنند. این عرصه که با ظهور مفهومی به نام «اقتصاد مقاومتی» تجلی یافته است، بیانگر مجموعه تعاریف، شاخص‌ها و سیاست‌هایی است که اقتصاد ملی را بر اساس شرایط مستحده تدوین کرده و نوعی انعطاف‌پذیری و اقتدار هم‌زمان را برای این حوزه فراهم می‌آورد. آنچه عموماً از مقاومت اقتصادی برداشت می‌شود، مواجهه با تحریم‌های اقتصادی است. به این معنا که اولاً راه‌هایی برای دور زدن تحریم‌ها جستجو شود و ثانیاً ظرفیت تحمل سختی و فشار در درون اقتصاد ملی، ارتقا یابد. بر این مبنا، می‌بایست در هر مقطع، حوزه‌های تحریم شده رصد و برای جایگزین کردن آنها اقداماتی صورت گیرد. این مسیر به دلایل چندی که در ادامه به آن اشاره می‌شود، آسیب‌های بسیاری را به دنبال خواهد داشت. متأسفانه راهبرد کنونی کشور در مواجهه با تحریم‌ها، همین است. این راهبرد که می‌توان از آن به «مقاومت اقتصادی» تعبیر کرد به دلایل پیش رو ناکارآمد است:

۱. انفعالی بودن و رویکرد کنشی - واکنشی یا به تعبیر بهتر دفاعی به تحریم‌های اتخاذ شده؛

۲. امکان تضعیف تدریجی اقتصاد ملی؛

۳. تحمیل هزینه‌های زیاد بر کشور در این فرآیند.

در این فضا، «اقتصاد مقاومتی» طراحی و مدل‌سازی ویژه‌ای از شرایط و سازوکارهای اقتصادی است که مبتنی بر آن، فضای اقتصادی کشور براساس فرض وجود حداکثر تحریم‌ها و فشارها، به صورت فعال و نه منفعل، طراحی می‌شود. در واقع «اقتصاد مقاومتی» بنیانی نظری و عملی برای مدل‌سازی گونه ویژه‌ای از اقتصاد است که فعالانه خود را برای مواجهه با تحریم‌ها، بیش از پیش آماده ساخته است. مکانیسم‌های اقتصادی، فضای کسب و کار، تجارت خارجی، نهادهای مالی و واسطه‌ای و... در اقتصاد مقاومتی مبتنی بر این پیش‌فرض طراحی می‌شوند که کشور در تعارض ایدئولوژیک دائمی با نظام سلطه است و هر ضربه اقتصادی از غرب ممکن است در هر لحظه به کشور وارد شود. در چنین فضایی، تحریم‌های اقتصادی نه تهدید، بلکه فرصت ویژه‌ای هستند که زیر فشار آنها می‌توان راهبردهای اقتصاد مقاومتی را با قدرت و اجماع ملی همراه و پیاده‌سازی آنها را تسریع کرد. در این رویکرد، کسب ثروت و درآمد ملی از مسیرهایی دنبال می‌شود که قدرت چانه‌زنی کشور در فضای سیاسی بین‌المللی را تقویت می‌کند؛ نه آنکه کشور ناگزیر باشد به دلیل مسائل اقتصادی از اهداف ایدئولوژیک خود در فضای سیاسی دست بکشد. (پیغامی، ۱۳۹۰)

این تحقیق تلاش کرده است با تحلیل تئوریک سخنان رهبری معظم در سال‌های ۱۳۹۱ - ۱۳۸۹ که عمدتاً محورهای اقتصادی را شامل شده‌اند و با بهره‌گیری از روش نظریه‌پردازی داده‌بنیاد، ضمن استخراج مدل مفهومی سخنان ایشان پیرامون ابعاد، ویژگی‌ها و الزامات اقتصاد ملی در فضای تحریمی، مجموعه سیاست‌هایی را برای اجرا در اختیار مجریان و متولیان امر قرار دهد. باشد که فعالیت انجام گرفته مقدمه‌ای برای سلسله طراحی‌های نظری و عملیاتی برای تحقق خواسته‌های رهبر انقلاب باشد.

روش تحقیق

روش‌های کیفی، در علوم اجتماعی و انسانی، بسیاری از روش‌های مختلف را مانند پدیدارشناسی، مردم‌نگاری، تحلیل گفتمان، روش تاریخی - مقایسه‌ای و اقدام‌پژوهی در بر می‌گیرند که روش‌شناسی نظریه‌پردازی داده‌بنیاد یکی از آنهاست. اولین بار، گلیسر و اشتراوس (۱۹۶۷) روش نظریه‌پردازی داده‌بنیاد را توسعه دادند. آنها در کتاب «کشف نظریه داده‌بنیاد»^۱ این روش را به عنوان یک روش تحقیق معرفی کردند. از منظر بنیان‌گذاران این روش:

اغلب نگاشته‌ها در مورد جامعه شناختی به این پرداخته‌اند که با چه دقتی می‌توان به واقعیت‌ها دست یافت و در این راه، چگونه یک نظریه می‌تواند با دقت علمی بیشتری مورد آزمون قرار گیرد. در این کتاب ما توجه خود را مصروف مسئولیتی با اهمیتی یکسان کرده‌ایم؛ چگونه می‌توان از داده‌هایی که به شکلی نظام‌مند در تحقیق اجتماعی به دست آمده و تحلیل شده‌اند، نظریه‌ای کشف کرد، ما باور داریم که کشف نظریه‌ها از داده‌ها - که ما به آن «نظریه‌پردازی داده‌بنیاد» می‌گوییم - وظیفه بزرگی است که امروز جامعه‌شناسی با آن مواجه شده است. (دانایی‌فرد و امامی، ۱۳۸۶: ۷۲)

نیومن، نظریه‌پردازی داده‌بنیاد را مجموعه‌ای از شیوه‌ها برای توسعه نظریه‌ای استقرایی در مورد یک پدیده تعریف می‌کند. (Neuman, 1997: 324) این نظریه، نوعی از نظریه است که به صورت استقرایی از مطالعه یک پدیده حاصل می‌شود. در این روش، مطالعه یک پدیده اجازه می‌دهد که تئوری حاکم بر آن در طول زمان پدیدار شود. در این روش اطلاعات گردآوری شده به مجموعه‌ای از کدها، کدها به مقولات و مقولات به تئوری تبدیل می‌شوند. (دانایی‌فرد، ۱۳۸۴: ۵۸) اشتراوس و کوربین نیز نظریه داده‌بنیاد را روشی مبتنی بر استفاده از مجموعه‌ای منظم از شیوه‌ها برای توسعه یک نظریه پیرامون پدیده‌ای خاص می‌دانند. (Strauss & Corbin, 1990: 24)

نظریه‌پردازی داده‌بنیاد معمولاً بر سطح خرد (نه کلان) تمرکز دارد. از سوی دیگر تفسیر مداوم بین تحلیل و داده‌ها با توجه به هدف اصلی این روش امری بایسته خواهد بود؛ چراکه هدف، استخراج نظریه‌ای بر مبنای

1. The Discovery of Grounded Theory.

داده‌های جمع‌آوری شده است. این فرایند دربرگیرنده یک طرح هدایت‌شده به وسیله داده است (نمونه‌گیری نظری) و هدف اصلی، ایجاد مفاهیم نظری از داده و جست‌وجوی مفاهیم مرکزی درون آنها است. (ایمان و محمدیان، ۱۳۸۷: ۳۶)

مراحل روش‌شناسی نظریه‌پردازی داده‌بنیاد^۱

از نظر گلاسر تشریح ساده و صحیح روشی که «به صورت زنجیره‌وار^۲، تعاقبی^۳، همزمان^۴، با خوش‌اقبالی^۵ و زمان‌مند^۶ روی می‌دهد» (Glaser, 1998: 1) کاری سخت و دشوار است. از این‌رو بیان مرحله‌ای این روش نه به معنای تقدم رتبی و ترتیبی مراحل است بلکه برای آشنایی ذهن خواننده با فرآیندها به شکلی متمایز ذکر شده است؛ چراکه همان‌طور که اشاره شد بسیاری از روال‌های این روش به طور همزمان صورت می‌پذیرند.

مراحل روش نظریه‌پردازی داده‌بنیاد به این شرح است:

۱. انتخاب نظریه‌پردازی داده‌بنیاد به عنوان استراتژی پژوهش

استفاده از روش نظریه‌پردازی داده‌بنیاد در جایی است که محقق نیازمند یک نظریه جدید پیرامون پدیده مورد مطالعه است. این برخورد - یعنی خلق نظریه - متفاوت از جمع‌آوری و تدوین مجموعه‌ای از نظریات قبلی درباره موضوعی خاص است. (دانایی‌فرد و امامی، ۱۳۸۶: ۷۷) از این‌رو می‌توان روش نظریه‌پردازی داده‌بنیاد را از حیث کارآمدی و کمک به فهم محقق در رتبه‌ای بالاتر قرار داد؛ چراکه افراد موجود در یک محیط را در نظر گرفته، احساسات آنان را درک کرده و تا حد امکان سعی می‌کند پیچیدگی‌های موجود در فرآیند رفتارها و تعاملات آنان را بازتاب دهد. (Cresswell, 2005: 396)

۲. در نظر گرفتن یک فرآیند برای بررسی و مطالعه

از منظر کرسول، نظریه ساخته شده در روش نظریه‌پردازی داده‌بنیاد، نظریه‌ای فرآیندی است. چراکه نحوه نگاه و بررسی موضوعات در این روش مبتنی بر نگاهی فرآیندی است. فرآیند در اینجا به معنای زنجیره‌ای از کنش‌ها و برهم‌کنش‌ها بین افراد و وقایع مربوط به یک موضوع است. (Creswell, 2005: 404) بنابراین لزوم اتخاذ نوعی نگاه فرآیندی در مطالعه و بررسی پدیده مورد مطالعه تحت این روش امری ضروری است که باعث کسب نتایجی معتبر خواهد شد.

۱. در هریک از منابع علمی فارسی یا لاتین مجموعه‌های مرحله‌ای برای این روش بیان شده است. در این نوشته سعی شده نوعی تلفیق بین مراحل بیان شده صورت گرفته و بیانی دقیق‌تر و شفاف‌تر از سیر اجرایی این روش ارائه گردد. طبیعی است این بیان نیز دارای نواقصی خواهد بود که امید است محققان و مدققان به تکمیل آن یاری رسانند.

2. Sequentially.
3. Subsequently.
4. Simultaneously.
5. Serendipitously.
6. Scheduled.

۳. نمونه‌برداری نظری^۱

در مرحله جمع‌آوری داده، نمونه‌گیری، هدفمند انجام می‌گیرد. گلیسر و استراوس، نمونه‌برداری نظری را این‌گونه تعریف کرده‌اند:

نمونه‌برداری نظری، فرآیند جمع‌آوری داده‌ها برای تولید یک نظریه است که از طریق آن، تحلیل‌گر به طور همزمان داده‌های خود را جمع‌آوری، کدگذاری و تحلیل کرده و تصمیم می‌گیرد به منظور بهبود نظریه خود تا هنگام ظهور آن، در آینده چه داده‌هایی را جمع‌آوری و کجا آنها را پیدا کند. (Glaser & Strauss: 1967: 45; Glaser, 1978: 36)

اما باید دانست که نمونه‌برداری نظری، فرآیندی نامحدود نیست بلکه باید در زمانی مشخص پایان پذیرد. معیار این توقف «کفایت نظری» مقولات یا نظریات است. از منظر واضعان روش نظریه‌پردازی داده‌بنیاد کفایت نظری به حالتی اشعار دارد که هیچ داده بیشتری یافت نمی‌شود که پژوهشگر بتواند به‌وسیله آنها ویژگی‌های مقولات را رشد دهد. به معنای بهتر، پژوهشگر به طور تجربی و در فرآیند مشاهده داده‌های مشابه در می‌یابد که یک مقوله به کفایت رسیده است. (دانایی‌فرد و امامی، ۱۳۸۶: ۷۹)

۴. کدگذاری

سه روال عمده‌ای که گلاسر و اشتراوس برای روش نظریه‌پردازی داده‌بنیاد ارائه کرده‌اند عبارتند از: یک. کدگذاری باز: فرآیندی تحلیلی است که از طریق آن، مفاهیم شناسایی شده و ویژگی‌ها و ابعاد آنها در داده‌ها کشف می‌گردند. (همان: ۸۰) در اینجا منظور از مفاهیم، برچسب‌های مفهومی هستند که بر حوادث یا دیگر پدیده‌ها زده می‌شوند. ویژگی‌ها، «صفات یا ویژگی‌هایی راجع به یک مقوله» و ابعاد نیز به معنای «قراردادن ویژگی‌ها بر روی یک پیوستار» تعریف می‌شوند. (همان: ۸۲)

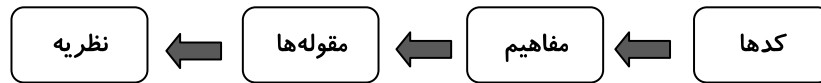
دو. کدگذاری محوری: رویه‌هایی که از طریق آنها، داده‌ها در فرآیندی مستمر با یکدیگر مقایسه شده تا پیوند بعد از کدگذاری باز بین مقوله‌ها مشخص گردد. (دانایی‌فرد، ۱۳۸۴: ۵۹) در واقع در این مرحله از کدگذاری، مفاهیم و طبقه‌بندی‌های استخراج شده در کدگذاری باز به یکدیگر نزدیک شده و ارتباط و چینش جدیدی میان آنها شکل می‌گیرد.

سه. کدگذاری انتخابی: به فرآیند انتخاب مقوله محوری، پیوند نظام‌مند آن با دیگر مقوله‌ها، ارزش‌گذاری روابط بین آنها و درج مقوله‌هایی که نیاز به تأیید و توسعه بیشتری دارند، اشاره دارد. (همان: ۵۹) در واقع در این مرحله، نظریه‌پرداز یک نظریه را از روابط فی‌مابین مقوله‌های موجود در مدل کدگذاری محوری به نگارش در می‌آورد. به عبارت دیگر کدگذاری انتخابی، یافته‌های مراحل کدگذاری قبلی را گرفته، مقوله

1. Theoretical Sampelling.
2. Open coding.
3. Axial coding.
4. Selective coding.

محوری را انتخاب کرده، به شکلی نظام‌مند آن را به دیگر مقوله‌ها ربط داده، آن روابط را اثبات کرده و مقوله‌هایی را که به بهبود و توسعه بیشتری نیاز دارند، تکمیل می‌کند. (Lee, 2001: 127)

پژوهش حاضر تنها به مرحله کدگذاری محوری رسیده و وارد کدگذاری انتخابی و طراحی نظریه نخواهد شد. بلکه هدف آن، طراحی مدل مفهومی است.

مسیر تکامل نظریه در استراتژی نظریه پردازی داده‌بنیاد (دانایی‌فرد، ۱۳۸۴: ۶۰)

۵. طراحی مدل

در حقیقت از این مرحله است که داده‌ها به نظریه تبدیل می‌شوند. می‌توان گفت نظریه‌سازی از اولین تحلیل‌ها آغاز شده و تا آخرین تحلیل‌ها ادامه می‌یابد. یگانه کردن نیز یک عمل متقابل بین داده‌هاست. اولین قدم در مرحله یگانه کردن، تصمیم‌گیری در مورد طبقه‌بندی مرکزی است. طبقه‌بندی مرکزی - که گاهی طبقه‌بندی درونی هم نامیده می‌شود - تم (درون مایه) تحقیق را نشان می‌دهد که محصول یک نوع تجزیه است. (ایمان و محمدیان، ۱۳۸۷: ۴۵)

۶. ارزیابی، اعتبارسنجی و تصحیح مدل و تئوری

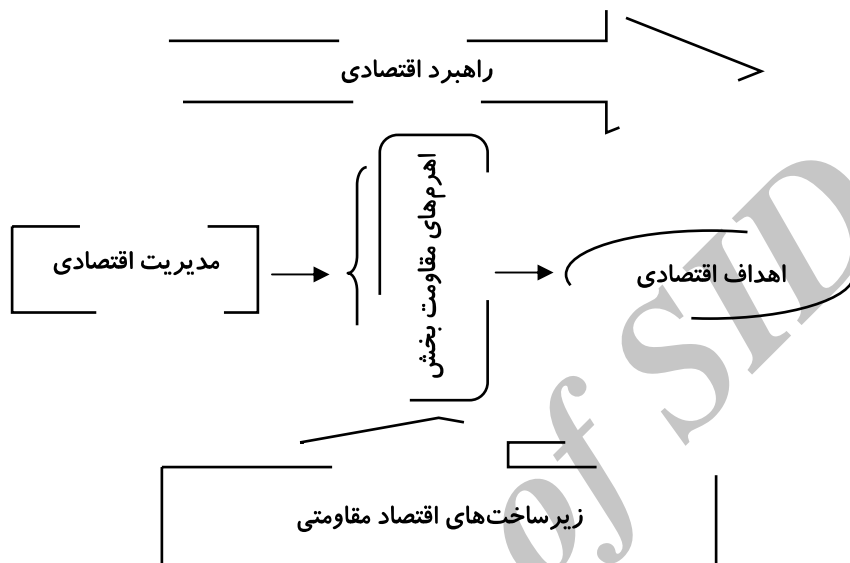
تصحیح تئوری به دست آمده وقتی رخ می‌دهد که محقق طرح تئوریک را تدوین کرده است. تصحیح تئوری شامل دو مرحله است:

مروری بر طرح برای منطق و ثبات داخلی: یک طرح نظری باید در یک حالت منطقی ارائه شود و دارای ثبات باشد. اگر شکل‌ها تا حد امکان و در سطح خود واضح و گویا باشند، ثبات و منطق هم همراه خود می‌آورند؛ اما در برخی موارد، محقق این احساس را دارد که هنوز نیاز به کار بیشتری وجود دارد؛ در این شرایط محقق باید به عقب برگشته، از شکل‌های به دست آمده استفاده بیشتری کرده و یادداشت‌هایش را مرور کند. گاهی اوقات نیز مشکل، نقص در داده‌ها نیست؛ بلکه زیاد بودن آنهاست که رسیدن به اشباع نظری را مشکل می‌کند. در این مورد پیشنهاد می‌شود که داده‌های اضافی حذف شده و اگر جالب هستند، تحلیل‌گر باید آنها را در کارهای بعدی دنبال کند. (همان)

اعتبار دادن طرح نظری: اعتبار تحقیقات کیفی در حوزه وصف و تبیین آنها است و تطابق تبیین مورد نظر با وصف مدنظر خواهد بود؛ به بیانی دیگر باید از خود پرسید آیا این تبیین قابل اعتماد و پذیرفتنی است؟ وقتی صحبت از اعتبار می‌شود، منظور آزمایش در مفهوم کمی خود نیست؛ بلکه منظور این است که واقعاً نظریه از دل داده‌ها بیرون آمده باشد؛ اما در هنگام یگانه کردن، باید طبقه‌بندی‌ها با داده‌ها مقایسه شده یا اینکه یافته‌ها به پاسخگویان نشان داده شود و عکس‌العمل آنها مشاهده گردد. نظریه‌ای که از داده‌ها مشتق می‌شود باید برای شرکت‌کنندگان در تحقیق قابل شناسایی باشد. (همان: ۴۶)

تجزیه و تحلیل

در این تجزیه و تحلیل از پنج سخنرانی کلیدی که بیشترین قرابت با موضوع پژوهش دارند، استفاده شده است. منطق پژوهش ایجاب می‌کند تا در ابتدا، کدگذاری‌ها، سپس مفاهیم و در نهایت جمع‌بندی و مدل نهایی ارائه شود اما به علت حجم بالای مطالب، تنها نتیجه‌گیری ذکر می‌شود. بنابراین بخش تجزیه و تحلیل، با مفاهیم و مقولات، تکمیل و در نهایت جمع‌بندی می‌شود.

مدل شماره ۲: نمایی جدید از مقولات دو کدگذاری

پس از کدگذاری چهار سخنرانی، اشباع نظری صورت گرفته و مقولات جدیدی به مدل اضافه نمی‌شود. علت این امر، جامعیت سخنان رهبری در سه ساله اخیر است و از سوی دیگر مبین انتخاب مناسب بیانات از بین سایر بیانات رهبری توسط نویسندگان است. اما به سبب نزدیک شدن به سطح اشباع مفاهیم یا به عبارت دیگر تفصیل و تدقیق بیشتر مقولات، کدگذاری مرحله پنجم نیز صورت می‌گیرد. در مرحله کدگذاری پنجم، مقوله جدیدی افزوده نشده و در بخش مفاهیم نیز شاهد ورود مفاهیم جدید ویژه نیستیم. پس می‌توان این مسئله را نشان از اشباع نظری پژوهش در سطح مقولات و کفایت تفصیل در سطح مفاهیم دانست. اما به سبب استفاده از کدهای مستخرج از بیانات پنجم، به بازنویسی مجدد مفاهیم و مقولات پرداخته شده است.

جدول شماره ۹، جدول نهایی مفاهیم و مقولات حاصل از کدگذاری و تحلیل پنج سخنرانی مقام معظم رهبری است که با استفاده از روش نظریه‌پردازی داده‌بنیاد به دست آمده است.

جدول شماره ۹: مقولات و مفاهیم منتج از پنج کد گذاری

مفاهیم	مقولات	
نگاه بلندمدت و مستمر در برنامه‌ریزی اقتصادی	مدیریت اقتصادی	
رصد جایگاه کشور در عرصه اقتصادی		
سیاست‌گذاری تولید محور		
نوآوری و خلاقیت در فعالیت و مدیریت اقتصادی		
انسجام سیاستی، برنامه‌ریزی و عمل منسجم عامل تحرک اقتصادی		
پرهیز قوای سه‌گانه از روزمرگی و اهتمام جدی به مسئله اقتصاد		
جعل مفهومی و عملی فرهنگ سازمان‌های جهادی (دفاع مقدس، جهادسازندگی، جهاد علمی)		
ارتقای کارایی و بهینگی در مدیریت منابع مالی و غیر مالی		
توجه به مسئولیت اجتماعی در صنعت		
فرصت‌ها و تهدیدات		نگاه واقع‌بینانه به بخش اقتصاد
ظرفیت‌ها		
ضعف‌ها		
عدم استفاده از ابزارهای غیردینی و شرعی برای تحقق اهداف حکومت دینی		استراتژی‌های اقتصادی
رصد و پایش سیاست‌ها، ابزارها و تاکتیک‌های دشمن در حوزه جنگ اقتصادی		
آفتهای دشمن		
پدافند در مقابل آفند دشمن		
تأمین نظری و عملی بازوی اقتصاد مقاومتی		
اقتصاد کارآفرینی		
نگاه صحیح به کار، کارگر و کارآفرین	حمایت از کار و سرمایه ایرانی	
حفظ ارزش نیروی کار		
پرورش نیروی جهادی		
سیاست استغنائی داخلی (نیروی فنی و انسانی داخلی)		
حمایت از سرمایه و ثروت‌آفرینی	مردمی‌سازی اقتصاد	
نقش‌آفرینی بخش خصوصی و تعاونی‌ها		
الزام همکاری دو جانبه مردم و مسئولان برای تحقق پیشرفت اقتصادی		
اطلاع رسانی و نقد وضعیت موجود اقتصاد ملی	ارتقاء تولید ملی	
تولید		مفهوم‌پردازی متناسب تولید ملی
ارزش افزوده		
راهبردهای ارتقاء تولید ملی		
مدیریت مصرف و جلوگیری از اسراف	جهاد اقتصادی	
مفهوم‌پردازی جهاد و روحیه جهادی		
برنامه‌ریزی جهاد اقتصادی		
ارکان حرکت جهادی		
توزیع عادلانه، هوشمندانه و هدفمند منابع و ثروت‌های کشور		
قطع وابستگی به نفت مبتنی بر توجه به صنایع غیرنفتی و نیز اقتصاد کشاورزی		
نگاه بلندمدت و استراتژیک به صادرات کشور و مدیریت واردات		
اقتصاد دانش بنیان اقتدارآفرین = وابستگی کار و دانش به یکدیگر		

مفاهیم		مقولات											
<p>رشد پرشتاب اقتصادی</p> <p>بهره‌وری</p> <p>اشتغال‌زایی پایدار</p> <p>استفاده از ظرفیت‌های صنعت نفت و گاز</p> <p>ایجاد پنجره واحد در رویه‌های کاری</p> <p>بهبود فضای کسب و کار در کشور</p> <p>سیاست‌گذاری تربیت نیروی انسانی</p> <p>تدوین بسته سیاستی مناسب برای رفع نقاط خلأ و ضعف اقتصاد داخلی</p> <p>اصلاح ساختار نظام اقتصادی</p> <p>برنامه‌ریزی علمی و فنی هوشمندانه به منظور حل مشکل کمبود آب</p> <p>ضرورت پیگیری، برنامه‌ریزی، نگاه صحیح و اجرای دقیق‌تر و بهتر در تحقق سیاست‌های اصل ۴۴</p> <p>توجه و حمایت ویژه به بنگاه‌های اقتصادی تحت تحریم</p> <p>نظارت پسینی و پیشینی به تخصیص منابع</p> <p>تحقق چشم‌انداز با رویکرد اسلامی - ایرانی</p> <p>اثبات کارآمدی نظام اقتصادی کشور در بین نظام‌های اقتصادی دنیا</p> <p>اقتصاد قوی و پایدار</p> <p>استقلال سیاسی</p> <p>اقتدار بین‌المللی و بقای کشور</p> <p>مرجعیت بین‌المللی</p> <p>تحقق و اعتلای عزت اسلامی</p> <p>عدالت اجتماعی</p> <p>فرهنگ سازی ویژگی‌های نیروی جهانی در فرهنگ عمومی</p> <p>آگاه‌سازی و گفتمان‌سازی پیرامون اولویت‌های اقتصادی توسط نهادهای فرهنگی - رسانه‌ای</p> <p>شفافیت و عدالت در اطلاع‌رسانی شرایط و فرصت‌ها</p> <p>فرهنگ‌سازی مصرف</p> <p>استحکام معنویت و روح ایمان و تدبیر در جامعه</p> <p>اعتماد مسئولان به جوانان و بسترسازی برای ورود آنها به عرصه‌های کلان کار و پیشرفت</p> <p>حفظ اتحاد و انسجام ملی</p> <p>دوری کشور و افکار عمومی از مسائل حاشیه‌ای و فرعی</p> <p>رفع موانع تحقق تولید ملی</p> <p>مبارزه با مفساد اقتصادی = اعتمادسازی برای فعالیت اقتصادی</p> <p>قانون‌گذاری حمایتی</p> <p>فرهنگ‌سازی در حوزه تولید ملی و مصرف داخلی</p> <p>ایجاد احساس امنیت (برای دولت، سرمایه‌گذار، کارگر)</p>		<p>اهداف اقتصادی</p>											
				<p>اهرم‌های مقاومت بخش</p>									
						<p>زیرساخت‌های اقتصادی مقاومتی</p>							
								<p>زیرساخت فرهنگی</p>					
										<p>زیرساخت سیاسی - اجتماعی</p>			
												<p>زیرساخت تحقق تولید ملی</p>	

مدل نهایی

مدل نهایی شامل پنج مقوله اساسی است که طبق جدول ۱، تعداد ۵۶ مفهوم کلی را که مستخرج از ۳۰۲ کد است، در بر می‌گیرند. در ذیل هر مفهوم نیز کدهای مختلفی قرار دارند که به تبیین مفاهیم مورد نظر می‌پردازند. مدل نهایی چنین می‌باشد که محوریت اقتصاد مقاومتی در نگاه رهبری، تحقق اهداف اقتصادی است و برای تحقق بخشیدن به این اهداف، باید از ابتدای فرایندهای اقتصادی تا تحصیل نتیجه را مدنظر قرار داد. مدیریت نظام اقتصادی و عوامل مؤثر بر آن، اهرم‌های مقاومت‌بخش (با کارکردی شبیه پیش‌ران‌های اقتصادی) در بستری از زیرساخت‌های فراهم شده و در راستای راهبردهای کلان اقتصادی می‌توانند این اهداف را تحقق بخشند.

اما باید توجه داشت که تحقق این اهداف نیازمند الزامات و زیرساخت‌هایی اقتصادی، سیاسی و فرهنگی است که ممکن است لزوماً در بخش اقتصاد جامعه نیز مورد توجه قرار نگیرد. پرداختن به این زیرساخت‌ها، خود از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. استراتژی‌های اقتصادی نیز در این مدل، همان راهبردهای کلی تحقق اهداف و روح کلی فرایندهای اقتصادی از ورود نهاده‌ها تا برنامه‌ریزی و تحصیل نتایج و کسب اهداف بلندمدت هستند. این استراتژی‌ها، در حقیقت دکترین‌های اقتصاد مقاومتی هستند که بر مبنای آنها، برنامه‌ریزی اقتصادی صورت می‌گیرد.

لازم به تذکر است که با نگاه اولیه به مدل شاید مطلب خاصی از آن برداشت نشود اما بررسی مفاهیم و کدها به عنوان سیاست‌ها و خط‌مشی‌های بسیار حیاتی، فهم و اهمیت جایگاه عناصر مدل را بیشتر نشان خواهد داد. آنچه در این روش از مدل انتظار می‌رود، نه تولید نظریه است بلکه سعی دارد تا نکات کلیدی را در یک دسته‌بندی مناسب ارائه کند. بنابراین برای جستجوی خط‌مشی‌ها، باید به سراغ مفاهیم و کدها رفت.

اشباع نظری در این تحقیق همانگونه که در تشریح روش تحقیق بیان شد، منحصر به اضافه یا کاهش طبقات نیست بلکه بر جامعیت نظری تحلیل‌ها و کدگذاری‌ها و نیز جامعیت مفاهیم و مقولات است که براساس نظر محققین و حساسیت نظری آنها، احتمال وجود مباحثی مؤثر و گسترده در مطالب بررسی نشده، بسیار ضعیف است. اما به علت لزوم اقناع مخاطب، بررسی سخنرانی دیگری نیز در دستور کار قرار داده شد تا اشباع نظری به صورت عملی اثبات گردد.

نتیجه

عصر پرچالش کنونی که برای جمهوری اسلامی ایران، تحریم‌ها و دشواری‌های فراوان و ویژه‌ای را نیز به دنبال داشته است، نظام اقتصادی کشور را لاجرم به اتخاذ یک نظام اقتصاد متناسب با این تحولات و چالش‌های خاص، فرامی‌خواند. در واقع حیات نظام اقتصادی کشور در گرو مقاومتی علیه آماج حملات اقتصادی و سیاسی است که علاوه بر کارآمدی در اداره معیشت جامعه، بتواند حضور فعال جمهوری اسلامی ایران را به عنوان الگو و الهام‌بخش در تحولات جهان میسر سازد.

اقتصاد مقاومتی، حرکتی انفعالی نیست؛ بلکه سلب و ایجاب را با هم دارد. اقتصاد مقاومتی به معنای آمادگی روحی و عملی برای مقاومت در برابر حملات اقتصادی دشمن و پاسخ به آن در کوتاه‌مدت و حرکت به سمت طراحی الگوی اقتصادی اسلامی در چهارچوب الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت در درازمدت است. اقتصاد مقاومتی مختص زمان تحریم و جنگ نیست، بلکه یک چشم‌انداز بلندمدت پیش روی اقتصاد ایران است؛ زیرا اقتصاد ایران در سایه تفکر جمهوری اسلامی همیشه آماج حملات دشمنان خواهد بود. اقتصاد مقاومتی به معنای ریاضت اقتصادی نیست، بلکه مفهوم شکوفایی اقتصاد و رفع مشکلات موجود در زیربخش‌های اقتصادی برای جلوگیری از امتیازدهی به دشمنان و بهبود سطح رفاه عموم مردم است.

با همین نگرش، حوزه موضوعی اقتصاد مقاومتی بسیار گسترده است. البته اهمیت همه موضوعات به یک میزان نخواهد بود و حداقل در سه سطح مسائل بنیادی (بیان‌کننده چارچوب و زیربنای موضوع)، موضوعات راهبردی (بیان‌کننده و تبیین‌کننده موضوعات این حوزه) و مسائل کاربردی و روبنایی طرح می‌شود. بر این اساس این پژوهش تلاشی برای تدوین نقشه مهندسی اقتصاد مقاومتی از منظر رهبر معظم انقلاب اسلامی است.

از نگاه مقام معظم رهبری، در اقتصاد مقاومتی، اهداف اقتصادی مهم‌ترین عنصر در جهت‌دهی فعالیت‌ها می‌باشند و کلیه عوامل اقتصادی باید در راستای تحقق این اهداف حرکت کنند. تحقق عدالت اجتماعی، کسب اقتدار بین‌المللی و بقای کشور، اثبات عملی کارآمدی نظام دینی و اسلامی، مرجعیت بین‌المللی و... مهم‌ترین اهداف در اقتصاد مقاومتی به شمار می‌روند. کسب موفقیت در این اهداف علاوه بر اینکه به صورت مستقیم تحت تأثیر بازنگری در نظام اولویت‌گذاری و نیز سیستم مدیریت اقتصادی است، به صورت غیرمستقیم و به شدت تحت تأثیر زیرساخت‌هایی است که باید قبل از برنامه‌ریزی به آنها توجه داشت. این زیرساخت‌ها لزوماً به بخش اقتصاد بازنمی‌گردند و حتی جنبه فرهنگی و سیاسی دارند. اما به علت تأثیر فراوانی که بر بخش اقتصاد کشور دارند، حائز اهمیت هستند. از سوی دیگر باید توجه داشت که تحقق اهداف اقتصادی که اهدافی بلندمدت هستند، نیازمند دکترین‌ها و راهبردهای کلانی می‌باشند که چتر فکری خود را بر فرایند تحقق هدف قرار داده و نحوه تحقق آن را در چارچوبی خاص پیش برد. قطع وابستگی به نفت، جنگ نامتقارن اقتصادی و ... از جمله این دکترین‌ها می‌باشند.

«اقتصاد مقاومتی» طراحی و مدل‌سازی ویژه‌ای از شرایط و سازوکارهای اقتصادی است که مبتنی بر آن، فضای اقتصادی کشور مبتنی بر فرض وجود حداکثر تحریم‌ها و فشارها، به صورت فعال و نه منفعل، طراحی می‌شود. «اقتصاد مقاومتی» بنیانی نظری برای مدل‌سازی گونه ویژه‌ای از اقتصاد است که فعالانه خود را برای مواجهه با تحریم‌های بیش از پیش آماده ساخته است. مکانیسم‌های اقتصادی، فضای کسب و کار، تجارت خارجی، نهادهای مالی و واسطه‌ای و... در اقتصاد مقاومتی مبتنی بر این پیش‌فرض طراحی می‌شوند که کشور در تعارض ایدئولوژیک دائمی با نظام سلطه است و هر ضربه اقتصادی از غرب ممکن است در هر لحظه به کشور وارد شود. در چنین فضایی، تحریم‌های اقتصادی نه تهدید، بلکه فرصت ویژه‌ای هستند که زیر فشار آنها می‌توان راهبردهای اقتصاد مقاومتی را با قدرت و اجماع ملی همراه و پیاده‌سازی آنها را تسریع کرد.

الگوی مقاومتی، چتر مفهومی کلانی است که در حوزه اقتصاد، به «اقتصاد مقاومتی» می‌انجامد؛ در حوزه فرهنگ به «فرهنگ مقاومتی»؛ در حوزه سیاست خارجی، به «دیپلماسی مقاومتی» و... به نظر می‌رسد در سال‌های اخیر، تلاش برای طراحی و مدل‌سازی الگوی مقاومتی در حوزه اقتصاد، راهبرد مهمی است که اقتصاد مقاومتی به دنبال تحقق آن است. در این رویکرد، کسب ثروت و درآمد ملی از مسیرهایی دنبال می‌شود که قدرت چانه‌زنی کشور در فضای سیاسی بین‌المللی را تقویت می‌کند. نه آنکه کشور ناگزیر باشد به دلیل مسائل اقتصادی از اهداف ایدئولوژیک خود در فضای سیاسی دست بکشد. همان‌گونه که در مدل مفهومی ارائه شد، اقتصاد مقاومتی ماهیتاً اقتصادی مردمی است و نهادهای اقتصادی مردمی و سازمان‌های مردم‌نهاد می‌توانند نقش بسیار پررنگ و تعیین‌کننده‌ای در آن داشته باشند.

طراحی یک الگوی مشخص از شیوه زندگی متناسب با اقتصاد مقاومتی برای عموم مردم و به‌ویژه برای مدافعان انقلاب و نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران امری ضروری است. در این زمینه ابتدا باید دولت را در سبک اداره امور و سپس مردم را به سبک زندگی متناسب با انقلاب تشویق و تأیید کرد تا بدین‌وسیله سبک زندگی متناسب با مقتضیات انقلاب را در جامعه گسترش دهیم. توجه به معنویت دینی در این سبک زندگی بسیار مهم و کلیدی است؛ چراکه اقتصاد مقاومتی بر پایه و اساس سرمایه معنوی افراد و جامعه استوار است. این امر باید در تعلیم و تربیت رسمی و غیر رسمی اقتصادی متناسب با مقاومت اقتصادی و جهاد اقتصادی، تبیین و طراحی و سپس اجرا گردد.

منابع و مأخذ

۱. بیانات مقام معظم رهبری در حرم رضوی، در آغاز سال ۱۳۹۰:
<http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=11804>
۲. بیانات مقام معظم رهبری در اجتماع کارگران کارخانجات تولیدی داروپخش، ۱۳۹۱/۲/۱۰:
<http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=19516>

۳. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار فعالان بخش‌های اقتصادی، ۱۳۹۰/۵/۲۶:
<http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=17022>
۴. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از کارآفرینان، ۱۳۸۹/۶/۱۶:
<http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=10077>
۵. بیانات مقام معظم رهبری در جمع مردم و کارکنان صنعت نفت عسلویه، ۱۳۹۰/۱/۸:
<http://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=11834>
۶. ایمان، محمدتقی و منیژه محمدیان، ۱۳۸۷، «روش‌شناسی نظریه‌پردازی بنیادی»، *حوزه و دانشگاه*، ش ۵۶.
۷. بیگامی، عادل، ۱۳۹۰، *مقاومت اقتصادی یا اقتصاد مقاومتی*، نوشتاری از دکتر بیگامی پیرامون اقتصاد مقاومتی:
<http://farsi.khamenei.ir/others-note?id=20551>
۸. دانایی‌فرد، حسن و سیدمجتبی امامی، ۱۳۸۶، «استراتژی پژوهش کیفی: تاملی بر نظریه‌پردازی داده‌بنیاد»، *اندیشه مدیریت*، شماره ۲.
۹. دانایی‌فرد، حسن، ۱۳۸۴، «تئوری پردازی با استفاده از رویکرد استقرایی: استراتژی مفهوم‌سازی تئوری بنیادی»، *دانشور رفتار*، شماره ۱۱.
10. Creswell, J. W., 2005, *Educational Research: Planning, Conducting, & Evaluating Quantitative and Qualitative Research*, New Jersey, Pearson Merrill Prentice Hall, 2nd edition.
11. Glaser, B., 1998, *Doing Grounded Theory: Issues & Discussions*, California, The Sociology Press.
12. Glaser, Barney G., 1978, *Theoretical Sensivity: Advanced in Methodology of Grounded Theory*, Mill Valley, California, The Sociology Press.
13. Lee, J.2001, *A Grounded Theory: Integration and Internalization in ERP Adoption and Use*, Doctoral Dissertation, University of Nebreska, In Proquest UMI Database.
14. Newman, W. L., 1997, *Social research methods: qualitative and quantitative approaches, USA*, Allen & Bacon.
15. Strauss, A. &Corbin, J., 1990, *Basic of qualitative research: Grounded theoryprocedures and techniques, Newbury Park*, CA, Sage.